

UN IMPRÈS DESCONEGUT D'OGIER LE DANOIS EN PROSA DE 1516 (PARÍS, FRANÇOIS REGNAULT)

Maria-Reina BASTARDAS I RUFAT
Universitat de Barcelona-IRCVM
Cristina AULADELL GUEBARA*
Anna BARBA CODINA*
Bernat CORREDÓ BRULLET*
María ESTEBAN BECEDAS*
Núria HOMS PLA*

1. PRESENTACIÓ

Amb aquesta nota volem donar notícia d'un imprès antic, fins ara desconegut, d'*Ogier le Danois* en prosa.¹ Es tracta d'un llibre fet a París el 1516 per al llibreter François Regnault, un exemplar del qual es conserva a la secció de Reserva de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.² Aquest imprès no ha estat, fins ara, repertoriat; no apareix en Moreau (1972-2004), ni a la base de dades *USTC*; tampoc, en la llista d'impressos dreçada per Dompierre (2015: 75-76), ni en els catàlegs del patrimoni

*Alumnes de l'assignatura «Èpica romànica» del Grau de Llengües romàniques i les seves Literatures (Universitat de Barcelona).

1. L'interès d'aquest volum se'ns va fer evident en l'assignatura «Èpica romànica», impartida el curs 2016-2017, a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, en constatar que no estava repertoriat enlloc. L'origen d'aquesta recerca explica la signatura coral de la present nota. En el seu moment en publicarem una breu notícia al blog de la secció de reserva de la BUB (<<https://blocbibreserva.ub.edu/2017/06/14/participacio-dalumnes-de-grau-de-filologia-a-la-biblioteca-de-reserva/>>); conté també algunes fotografies de l'exemplar). Volem agrair a Neus Verger, responsable de la Reserva del CRAI, i al personal del CRAI la seva disponibilitat així com les sessions formatives que van oferir als alumnes del curs. Laurent Brun, responsable de la base de dades *ARLIMA*, fou qui ens va fer notar la raresa d'aquesta edició quan li vam demanar d'incloure-la en la base de dades. Agraïm a Joan Fontana (UB), a José Enrique Gargallo (UB) i a Anna Gudayol (BNC) la lectura atenta d'aquest text i les seves observacions. No cal dir que les errades que hi pugui haver en aquesta contribució són de la nostra responsabilitat.

2. <http://catalog.ub.edu/record=b1865219~S1*cat>.

bibliogràfic de França, Itàlia, Anglaterra o Espanya (on només hi apareix l'exemplar de la BUB).³ Per tant, i fins on sabem actualment, d'aquesta edició només se'n conserva un exemplar.

2. LA TRANSMISSIÓ D'*OGIER LE DANOIS* EN PROSA

Les gestes d'Ogier le Danois foren narrades en una versió en decasíl·labs de la fi del s. XII, atribuïda a Raimbert de París,⁴ i en una versió en alexandrins de la primera meitat del segle XIV (Riquer 2009: 271-280; Real 2002: 220-224; *ARLIMA* <<https://arlima.net/no/338>>; i, en darrer terme, Dompierre 2015: 70-74). N'existeix encara una versió francoitaliana del segle XIV. Només la versió en decasíl·labs de la cançó de gesta ha estat editada: modernament per Eusebi (1963) i encara més recentment per Ott (2013).⁵ Segons l'opinió dels estudiosos, la versió en prosa es redactà a partir de la versió en alexandrins (Dompierre 2015: 74).

Com podem constatar en la tesi recent d'Aurélia Dompierre (2015), existeixen tres impresos de la versió en prosa d'*Ogier le Danois* que s'ha considerat que podrien ser incunables.⁶ Un d'aquests ho és amb seguretat; es tracta de l'imprès a Lió el 1496 per Jean de Vingle, del qual es coneixen tres exemplars, que es conserven a París (BNF), a Florència (BN) i a Copenhaguen (KB) (Dompierre 2015: 9-12).⁷

Els altres dos ho podrien ser, tot i que no és segur: hi ha una edició de París feta per a Antoine Vérard, de datació incerta i de la qual es conserven sis exemplars: París (BNF), Chantilly (Musée Condé), Londres (BL), Torí (BNU), Colònia (USB) i Nova York (Morgan Library) (Dompierre 2015: 12-17).⁸ És sobre aquesta edició, i concretament sobre l'exemplar de la BNF, que Dompierre basa la seva edició. Finalment, ens ha pervingut només un exemplar d'una edició de Le Petit Laurens, de París, no datada. Ja que l'activitat d'aquest editor se situa entre 1491 i 1517, no es pot assegurar que sigui un incunable. L'exemplar es conserva a París (BNF) (Dompierre 2015: 22-24).⁹

En tot cas, siguin o no incunables, les tres edicions esmentades semblen ser les més

3. No hem pogut consultar Bechtel (2010), però entenem que, ja que en la tesi de Dompierre (2015) no es diu que aquesta obra esmenti el nostre exemplar, no hi apareix.

4. Amb una continuació, inèdita, de principis del XIV, de més de 30.000 versos decasíl·labs (Dompierre 2015: 72).

5. No ens ha estat possible consultar aquesta edició, que, de moment, recull només les «Enfances».

6. No es conserva cap manuscrit d'*Ogier le Danois* en prosa, tot i que un inventari de vers l'any 1467 de la biblioteca de Felip III de Borgonya, el Bo, n'esmenta un.

7. Dompierre li dona la sigla J.

8. Un setè exemplar, a Copenhaguen, és només un microfilm (Dompierre 2015: 17). L'exemplar de la Biblioteca Nacional de França és consultable en línia a Gallica: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k131177j>>. Dompierre li dona la sigla A.

9. Dompierre li dona la sigla P.

antigues d'aquesta obra. El nostre imprès, doncs, és el quart testimoni més antic d'aquest text; és també el més antic conservat al sud dels Pirineus.

Fins ara s'han inventariat 14 impresos del *xvi*; tots, menys potser el primer, posteriors al nostre. Extraiem el llistat de Dompierre (2015: 75-76); vegeu una descripció detallada d'aquests impresos en l'annex 4 de la mateixa publicació (p. 1561-1574).

- París, vídua de Jean Trepperel i Jean Janot, s. d. [1515-1522?]
- Lió, Claude Nourry, 1525 [disponible en línia a Gallica: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8567995/f7.image.r=ogier%20le%20danois>>] [Sigla W de Dompierre]
- París, Alain Lotrian i Denis Janot, s. d. [1536?] [disponible en línia a Gallica: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k313576w/f9.image.r=ogier%20le%20danois>>] [Sigla X de Dompierre]
- París, Alain Lotrian, 1536
- París, Nicolas Chrestien, s. d. [1550?]
- Lió, Olivier Arnoullet, 1556
- Lió, Olivier Arnoullet, 1560
- París, Jean Bonfons, s. d. [1543-1566?]
- París, vídua de Jean Bonfons, s. d. [1568-1572]
- París, Nicolas Bonfons, s. d. [1570]
- Lió, Benoît Rigaud, 1579 [un exemplar es conserva a la Biblioteca Nacional de Catalunya; accessible en línia a partir del catàleg: <http://catalog.bnc.cat/record=b2140442~S13*cat>] [Sigla Y de Dompierre]
- París, Nicolas Bonfons, s. d. [1580?] [disponible en línia a Gallica: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8600092s/f1.image.r=ogier%20le%20danois>>]
- París, Nicolas Bonfons, 1583 [disponible en línia a Gallica: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1510658x/f7.image.r=ogier%20le%20danois>>] [Sigla Z de Dompierre]
- Lió, hereus de Benoît Rigaud, 1599 [exemplar de l'ÖNB, Österreichische Nationalbibliothek, Biblioteca Nacional d'Àustria, disponible en línia: <http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ17525050>]

3. L'OGIER LE DANOIS EN PROSA DE 1516

L'exemplar de la versió en prosa d'*Ogier le Danois* de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona va ser imprès el 1516 a París, per a François Regnault.¹⁰ El títol complet, tal com consta a la portada, és «Ogier Le Dannoys Duc de Dannemarche Qui fut lung des douze pers de France Lequel avec le secours & ayde du Roy Charlemaigne chassa les paiens hors de Romme Et remist le Pape en son siege Et fut long temps en Faerie, puis reuint Comme vous pourres lire cy apres en ce present liure». El peu d'impremta es troba

10. Cal observar la indicació *pour* (no *par*) del colofó, que indicaria que Regnault va encarregar com a llibreter la impressió a algun impressor.

en el colofó i s'hi llegeix: «Cy finist le rommant inti[t]ulé Ogier le damnoys Nouuellement imprimé pour Francoys regnault libraire iuré en l'université de Paris demourant audict lieu en la rue Saint Jacque a l'enseigne Saint Claude pres les matu[r]ins. Et fut acheué le viiii. jour d'aoust. M.D. cens et xvi. Finis».

El llibreter François Regnault fou molt actiu i exercí a París entre 1501 i fins a la seva mort el 1540 o 1541. Una relació de la seva activitat es pot trobar al catàleg de la BNF i, més concretament, a la pàgina web següent: <http://data.bnf.fr/12229934/francois_regnault/>.

El llibre que presentem no porta foliació ni paginació originals. Ha estat foliat modernament al marge inferior esquerre dels rectos i consta d'un total de 162 folis. És un llibre en 4° i fa 19 cm d'alçada. La caixa fa aproximadament 15 × 10,4 cm. La presentació és a doble columna, cadascuna amb unes 38 línies de text (en alguns folis, alguna menys o alguna més) i amb lletra gòtica. No hi ha cap decoració a color, com en canvi es pot trobar en altres impresos contemporanis.

Les caplletres, de mida variable però en general de menys de 2 × 2 cm, l'alçada de cinc línies de text, tenen ornamentacions florals. Algunes són d'una tipologia i mida diferents; en general, aquestes lletres diferents apareixen repetidament i, per tant, donem només la referència de la seva primera aparició:

- *L*, amb una cara (fol. 2v)
- *O* diferent de la resta; mida lleugerament més gran: 2,3 × 2,3 cm; amb una figura amb caputxa asseguda mirant cap a l'esquerra (fol. 5r)
- *A* petita: 1 × 1 cm (fol. 6r)
- *S* sense fons ni ornamentació (fol. 9v; única aparició)
- *E* amb un animal (un simi?) o figura humana (fol. 14r)
- *Q* amb una cara amb un barret que cau sobre la cara (fol. 16r)
- *O* amb una figura humana nua asseguda (fol. 18r)
- *I* amb un animal assegut a la jamba inferior (fol. 62r)
- Finalment, una gran *A* coronada ornamentada amb flors de lis (4,2 × 3,3 cm. Apareix només als folis 64r i 95r).

En alguns llocs, p. ex. fol. 45v, no hi ha caplletres sinó només majúscules lleugerament més grans (alçada de 2 línies). Així mateix, cal notar que al fol. 54r hi ha l'espai per a una caplletra mancant, una *L*; igualment, al fol. 76r hi manca una caplletra *G*.

3.1. INVENTARI DELS GRAVATS

L'edició està enriquida amb trenta-set il·lustracions, fetes mitjançant la tècnica del gravat xilogràfic, de mides diverses (tot i que la majoria són rectangulars, d'aproximadament 8 × 7,5 cm) i que representen escenes de l'obra. Les il·lustracions del primer i del darrer foli ocupen la posició central de la pàgina i són de mida gran (als folis 1v, i 162r i v; en l'1r el gravat fa 8 × 8 cm i la pàgina es completa amb el títol i orles).

Donem a continuació un inventari dels gravats, amb una breu descripció i la localització segons la foliació esmentada. En el llibre hi ha un total de 37 gravats, però alguns, com era molt habitual a l'època, es repeteixen, de manera que només n'hi ha 18 de diferents.

• 1r: Un cavaller fereix amb la llança un altre cavaller sobre un cavall abatut i amb la llança trencada a terra; dos espectadors, un d'ells un rei, dalt d'uns merlets (8 × 8 cm). Orles i títol completen la pàgina

• 1v: Cavaller sarraí amb simitarra i un escut amb una cara; una ciutat al fons; una cinta per a omplir amb una llegenda (buida) al cel (13,5 × 9,3 cm)

• 2v: Escena de bateig d'un personatge, aparentment adult. Format petit; no arriba a ocupar l'amplada d'una columna (5,3 × 4 cm)

• 8r: Un missatger que du una llança lliura o rep un missatge d'un rei assegut davant d'un palau està acompanyat d'un altre personatge, dret amb una espasa cenyida (7,5 × 8,5 cm)

• 9v: Dos nobles cavalquen darrera una guineu (o gos) vers un bosc. Mida lleugerament més petita (6 × 7,2 cm)

• 2r: Un rei dret en un camp amb nobles o consellers; grup de cavallers armats a peu, al fons a la dreta (7,8 × 8,5)

• 18v: el mateix gravat que al foli 8r

• 22r: el mateix gravat que al foli 1r

• 30r: Assalt amb ballestes, escales i canons a una ciutat emmurallada, a l'esquerra (7 × 8,6 cm)

• 31v: Batalla naval entre un vaixell cristià, a l'esquerra, i un sarraí, a la dreta; a notar l'escena curiosa, a l'esquerra, d'un personatge que intenta, amb un pal, hissar un cavaller caigut al mar (7,5 × 8,3 cm)

• 32v: Un cavaller, de genolls i amb el cap descobert, barret en mà, rep un missatge segellat d'un rei assegut amb uns consellers. Mida més gran (8,5 × 9 cm)

• 33v: Un cavaller aixeca en actitud agressiva un tauler d'escacs contra un altre cavaller assegut o mig caigut sobre un seient a la dreta. A l'esquerra, en una sala separada per una columna, un rei i altres dos personatges. Mida més gran; ocupa les dues columnes (8,7 × 10 cm). Aquest gravat és paral·lel al descrit per Dompierre (2015: 1541; quart dels catalogats com a propis de la llegenda d'Ogier).¹¹ També apareix en l'edició de Nourry de 1525 (<<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8567995/f61.image.r=ogier%20le%20danois>>)

• 35v: Un cavaller a peu és atacat per un altre cavaller a cavall, amb una simitarra (7,7 × 8,5)

• 36v: Dos cavallers parlamenten amb d'altres que són darrera una muralla d'una ciutat que està essent assetjada; tendes al fons i canons a la dreta. Cintes per a llegenda en primer pla i a la muralla, sense omplir. Mida més gran (8,5 × 9 cm)

• 41r: Un cavaller en fereix un altre en una justa; espectadors dalt d'una muralla al fons; a la barrera de fusta que separa els contrincants hi ha una cinta per a una llegenda, sense omplir. Mida més gran (8,5 × 9 cm)

• 45r: Combat general a peu; un castell i una altra edificació en uns turons a l'horitzó (8,7 × 6,8 cm)

• 47v: el mateix gravat que al foli 30r

11. La il·lustració de l'exemplar de Vêrard es pot veure aquí: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k131177j/f66.image>>

- 52r: el mateix gravat que al foli 41r
- 62r: el mateix gravat que al foli 12r
- 64r: el mateix gravat que al foli 1r
- 80r: Un bisbe beneeix una boda reial; dos altres personatges al fons i dos infants en primer terme (6,4 × 7,5 cm)
 - 80v: el mateix gravat que al foli 31v
 - 86r: Dos homes parlamenten davant d'uns artesans picapedrers, a la dreta; una torre darrere els picapedrers (6,3 × 7,2 cm)
 - 87r: el mateix gravat que al foli 31v
 - 88v: el mateix gravat que al foli 41r
 - 91r: el mateix gravat que al foli 1r
 - 125r: el mateix gravat que al foli 80r
 - 130v: el mateix gravat que al foli 1r
 - 134v: el mateix gravat que al foli 32v
 - 135v: Un cavaller condueix amb una corda un home salvatge, cobert de pèl i amb barba i cabells llargs, lligat amb les mans a l'esquena; surten d'un bosc i es dirigeixen cap a un castell (7,8 × 8,5 cm). No sembla que aquesta escena es pugui relacionar amb el text que hauria d'il·lustrar. No n'hem trobat paral·lels en els altres impresos que hem pogut consultar en línia
 - 137v: el mateix gravat que al foli 31v
 - 142v: el mateix gravat que al foli 30r. Completat amb una orla amb motius florals, ocupa les dues columnes, tot l'ample de la pàgina
 - 152v: el mateix gravat que al foli 1r
 - 153v: el mateix gravat que al foli 41r
 - 160r: el mateix gravat que al foli 12r
 - 162r: Un noble sarraí a cavall i un altre cristià acarats; orles amb motius florals fins a omplir gairebé el foli, menys el marge superior de 2,5 cm, que resta en blanc (9,7 × 8,4 cm)
 - 162v: el mateix gravat que al foli 1v, però amb la inscripció *Ogier* a la cinta de llegenda.

3.2. RÚBRIQUES

Com altres impresos de la mateixa època, el text s'ordena i estructura mitjançant l'ús de rúbriques de capítols on es resumeix amb una frase el seu contingut narratiu. En molts casos, les rúbriques no es distingeixen tipogràficament amb claredat de la resta del text; enlloc del volum s'usen els calderons. Un cert nombre de rúbriques només estan marcades per un punt i a part, sagnat en la primera línia, i pel fet que les segueix una caplletra. Només en alguns casos les rúbriques estan precedides o seguides d'una línia en blanc i, en altres casos, tot el text de la rúbrica sagnat. En algunes ocasions van seguides d'un gravat, però això tampoc és sistemàtic.

Donem aquí un inventari de les rúbriques, posant-les en relació amb la «table des rubriques» de Dompierre (2015: 1575-1583; annex 5). El número en romans és el de la

rúbrica segons l'inventari de Dompierre; després d'un signe d'igual hi donem el foli i la descripció i el text de la rúbrica del nostre exemplar. Hem comparat la redacció de les rúbriques del nostre exemplar amb les dels exemplars analitzats per Dompierre (annex 5, ja esmentat, amb la taula de rúbriques de AJP, i l'annex 6, p. 1584-1601, amb la taula de rúbriques de WXYZ). Quan hi ha diferències significatives, indiquem a quin(s) model(s) s'acosta el redactat de les rúbriques del nostre exemplar.

Per fer més fàcil la lectura, hem inclòs puntuació i hem posat majúscules en els noms propis. Hem convertit *c* en *ç*, *u* en *v* i *i* en *j* allà on convé; no indiquem el desenvolupament de les abreviatures. Hem accentuat només alguns casos d'*e* final, per evitar la confusió d'aquests mots amb paroxítons. D'una manera no sistemàtica i totalment subjectiva, donem en nota el significat d'alguns mots que poden ser obscurs per a un lector modern.

I = 2v; sense marca especial; seguida d'un gravat. Text: Comment le duc manda tous ses parents et amyx pour faire obseque de la dame et pour baptiser son filz, lequel fut nommé Ogier.

[] = 3v; paràgraf sagnat i precedit d'una línia en blanc. Text: Comment le messagier arriva devant le roy Charlemaigne (rúbrica idèntica a Z; AJP no la introdueixen; en WY es completa amb una altra frase).

II = 5r; paràgraf sagnat i seguit d'una línia en blanc. Text: Comment les quatre messagiers se partirent pour aller a Dannemarche. Et comment le duc Geoffroy leur fist trencher les baulievres¹² et leur fist tourner le nez sen dessus dessousz. Et comment il arriva ung herault lequel compta a l'empereur Charlemaigne que les payens avoient destruit la noble cité de Romme.

III = 8r; seguida d'una línia en blanc i d'un gravat. Text: Comment le roy partit de Saint Omer pour aller a Paris et comment il mist diligence d'assembler son ost.

IV = 9r; a fi de columna, precedida d'una línia en blanc. Text: Comment le pape et les cardinaulx de paour des sarrazins se retira [*sic*] dedens Suze a dix lieues de Romme. Et, quant il sceut que l'empereur venoit avec son ost pour dechasser les payens, il alla audevant acompagné des cardinaulx et de tout le clergé de l'eglise romaine (la manca de concordança del verb *retira* es troba també en AJP; WY donen *retirerent*).

V = 9v; sense cap marca especial; seguida d'un gravat. Text: Comment, apres que Charlemaigne fut arrivé dedens Suze, une espie le alla compter aux payens, dont ils vindrent plus de .xx. mille pour destruire les françois. Et comment Ogier le Danois desarma Allory le Lombart qui s'en fuyoit et avoit jecté l'enseigne des crestiens par terre. Lequel Ogier au commencement de ses armes fist tant de vaillances que les payens furent desconfitz.

VI = 12r; inici de columna; seguida d'una línia en blanc. Text: Come le roy ainsi delivré par Ogier le remercia cuidant que ce fust Alloris et comme le roi sceut que c'estoit Ogier par les escuyers qui l'avoient aidé a armer (rúbrica propera a XZP; AJWY hi afeixen una frase).

VII = 16r; amb una línia en blanc abans i després de la rúbrica. Text: Comment l'empereur Charlemagne commanda e fist crier par tout son ost que chascun se mist en armes

12. 'llavi inferior' (TLFi, s. v. *balèvre* f.).

et en point pour aller devant la cité de Romme. Et comment Charlot fut envieulx sur le bon Ogier et entreprint premier a aller devant ladicte cité de Romme a peu de gens, dont il mist les chrestiens en grant danger pource qu'il fut apperçu des payens lesquelz vindrent a moult grant puissance sur lui; et y eut grant occision d'ung costé et d'autre, et eust esté Charlot mort ou prins, se ne eust esté le bon Ogier qui le vint secourir avecques l'ost des françoys (rúbrica propra a AJPXZ; WZ ignoren la darrera part de la frase i la fan acabar a *payens*).

[] = 16v; sense cap marca especial. Text: Comment les payens allerent assaillir Charlot et ses compaignons qui¹³ estoient en ung bosquet pres de la vile de Romme (cf. Dompiere 2015: 1587).

VIII = 18r; a fi de la columna b; sense marques especials. Text: Comment le roy Carraheu vint tout seul en habit de messagier dedens l'ost de l'empereur Charlemaigne pour demander la bataille contre Ogier le Dannois ainsi que l'admiral Sadone luy avoit devisé, et aussi pour deffier l'empereur Charlemaigne de la part du roy; et comment la bataille fut entreprinse entre le roy Carraheu et Ogier et entre Charlot et Sadonne, et la responce de Charlemaigne sur le deffieiment du roy Corsuble.

[] = fol. 20r; paràgraf sagnat i seguit d'una línia en blanc. Text: Comment le roy Carraheu se prepare et aussi pareillement la belle Gloriande (cf. Dompiere 2015: 1576: rúbrica present en PWXYZ).

IX = fol. 22r; sense marques especials; a fi de columna. Text: Comment le traistre roy Danemond, qui estoit embusché au bois, quant il vit que Ogier avoit du meilleur sur le roy Carraheu, sortit avec troys cens hommes et vint frapper sur Ogier et l'emmena prisonnier et fut baillé en garde a la pucelle Gloriande. Et comment Charlot s'en fouyt a l'ost de Charlemaigne. Et comment le roy Carraheu s'en alla rendre prisonnier a la court de l'empereur Charlemaigne jusques a tant que Ogier le Dannoys feust delivré de mains de ses gens.

X = fol. 25v; sagnat, línia en blanc abans i després de la rúbrica. Text: Comment le roy Brunamond d'Egipte arriva en l'ost de l'amiral Corsuble et luy demanda sa belle fille Gloriande en mariage, laquelle ne s'i voulut consentir, parquoy Brunnamond l'accusa de trahison, dont il fut desconfit en champ de batille [*sic*] (redacció propra a XZ; els altres afegeixen *par Ogier* al final).

XI = fol 29v; sense cap marca especial. Text: Comment le roy Charlemaigne fist armer son ost pour aller assaillir Romme et comment les françoys entrerent dedens et de la mort de l'admiral Corsuble et de Dannemond, son filz (redacció propra a XZ).

XII = fol. 31r; precedit d'una línia en blanc; fi de pàgina, segueix un gravat al verso. Text: Comment Charlemaigne partit de Romme et comment les nouvelles vindrent en court que le duc Dannemarche estoit assiegé des payens en sa ville de Maience (redacció propra a WY).

XIII = manca

XIV = fol. 33v; a línia seguida (3 línies) a la part superior del foli, precedint el gravat del tauler d'escacs. Text: Comment le roy s'en alla a Laon en Laonnois et comme le bastard de Ogier, qu'il avoit engendré a la fille du chastelain Garnier a Saint Omer, vint et

13. Aparentment per error s'escriu *qu'il*.

arriva chez le roy veoir¹⁴ son pere et comment Charlot le tua d'ung essiquier en jouant aux eschez (redacció propera a WXYZ).

XV = fol. 35r; sense marca especial. Text: Comment Ogier se partit du champ ou il avoit fait trebuscher le roy Charlemaigne. Et du desplaisir qu'il eut de la mort de son filz (redacció propera a XZ).

XVI = fol. 37r; sense marca especial. Text: Comment Ogier le Dannoys arriva a Pavie a l'adveu¹⁵ du chevalier Beron et comment le roy Desier de Lombardie le recueillit moult honorablement.

XVII = fol. 41r; en una columna molt estreta (1,5 cm) a l'esquerra del gravat. Text: Comment les osts des deux roys, Charlemaigne et Desier, sont ordonnés l'ung devant l'autre pour donner l'assault et comme chascun de sa part fist mettre sa baniere au vent et firent chascun d'une part et d'autre sonner trompettes (redacció propera a X).

XVIII = fol. 45v; sense marques especials. Text: Comme le roy Desier saillit de Pavie pour assaillir les françois et y eut forte bataille; et eust esté le roy prins, ne eust esté Ogier qui sortit dehors; et aussi come Ogier s'enfouyt et entra dedans Chasteaufort (redacció propera a XZ).

XIX = fol. 47v; sense marques especials; seguit d'un gravat. Text: Comment Charlemaigne arriva au Chasteufort et y mist le siege et le jura tenir jusque a ce qu'il auroit Ogier le Dannois vif ou mort; et du terrible engin que le roy Charlemaigne y fist faire (redacció propera a X).

XX = fol. 52r; precedida d'una línia en blanc; s'inicia en una columna estreta al costat esquerre del gravat (7 línies); les tres darreres línies a columna normal. Text: Comment les deux champions commencerent la bataille et, quel que bon droit que le chevalier lombard eust, si fut il desconfit et mis a mort par le bon champion Benoist (redacció propera a PZ).

XXI = fol. 51v; sense marques especials. Text: Comment Benoist et Gelin fraperent sur l'ost de Charlemaigne et perdirent l'or et l'argent que la royne envoyoit a Ogier.

XXII = fol. 55v; sense marques especials. Text: Comment Ogier le Dannois print du mesrain¹⁶ et les habilla en façon de gens d'armes et en mist en chascun creneau ung. Et comment l'empereur Charlemaigne fist assaillir de rechief¹⁷ ledit Chasteaufort (redacció més propera a WXYZ).

XXIII = fol. 58v; paràgraf sagnat i precedit d'una línia en blanc. Text: Comment Ogier le Dannois monta sur la mer et comme le roy Charlemaigne s'en alla par devant Chasteaufort ou il recueillit tout son ost pour s'en retourner au royaulme de France (redacció propera a XZ; AJP donen *Beaufort* en lloc de *Chasteaufort*).

14. Tots els altres impresos analitzats donen *pour veoir*.

15. *aveu* m. 'acte par lequel un seigneur reconnaissait qqun pour vassal, un vassal qqun pour seigneur' (Gdf Complément 255).

16. El mot designa les peces de fusta per a la construcció (*DMF* s. v. *merrain*; <<http://www.atilf.fr/dmf/definition/merrain>>).

17. 'per segon cop; de nou' (*TLFi*, s. v. *derechef* adv.).

XXIV = fol. 60r; sense marques especials. Text: Comment Ogier fut pris en dormant pres d'une fontaine par l'archevesque Turpin et mené a Rains¹⁸ la ou il fut prisonnier jusques ad ce que il fust delivrer [*sic*] pour combatre ung grant geant nommé Bruhier (grafia del topònim en -ai- com en AJP).

XXV = fol. 62r; sense marques especials; seguit d'un gravat. Text: Comment Bruhier, le roy de Babilone, cuidant que Ogier le Dannois fust mort, s'en vint en France pour la destruire acompaigné de trente roys sarrazins et quinze admiraulx.

XXVI = fol. 62v; sense marques especials. Text: Comme les payens prindrent terre es marches de Allemagne. Et comment ils bruslerent tout le pays et le misrent a l'espee (redacció propera a PXZ, sense explicitar l'objecte de *misrent a l'espee*, que els altres textos expliciten: homes, dones i infants).

XXVII = fol. 64r; en una columna estreta a l'esquerra del gravat; seguit de línies en blanc fins a l'alçada del marge inferior del gravat. Text: Comment le roy Charlemagne saillit de la ville acompaigné des françoys pour assaillir tous les maulditz payens et sarrazins et y eut une bataille moult cruelle et merveilleuse tant que le roy fut prins et detenu prisonnier des nobles françoys (la redacció presenta divergències respecte de tots els altres impresos analitzats; p. ex., la manca del nom del rei que és fet presoner (Caraheu), o els sinònims *prins et detenu*, on els altres textos només tenen *prins*).

XXVIII = fol. 67r; sense marques especials. Text: Comment Caraheu vainquist en champ de bataille son neveu Rubion, qui l'avoit accusé de trahison (redacció propera a XZ).

XXIX = fol. 71r; sense marques especials. Text: Comment Charlemagne se partit de Laon pour aller querir le prisonnier Ogier. Et comme l'accord fut fait entre eulx et comment le roy Charlemagne fut contraint de livrer son filz Charlot a Ogier pour en faire a son plaisir. Et comment l'ange, ainsi qu'il vouloit couper la teste de Charlot, lui vint retenir le bras; et les parolles que ange¹⁹ lui dist (redacció propera a XZ).

XXX = fol. 75v; sagnat. Text: Comment Ogier partit pour aller jouter contre le roy Bruhier qu'il l'occist [*sic*]. Et comment Justamont et Ysoré allerent avecques dix mille payens pour cuider prendre Ogier; et comment Ogier les trouva dedens le boys ou ilz tenoyent la fille du roy d'Angleterre (redacció propera a PXZ).

XXXI = fol. 80r; sense marques especials. Text: Come Berard de Bruit presenta au roy Charlemagne Clarice, fille du roy d'Angleterre; laquelle Charlemagne donna en mariage au vaillant duc Ogier; laquelle il print et fut roy d'Angleterre (redacció propera a X).

XXXII = fol. 80v; sense marques especials; seguit d'un gravat. Text: Comment Ogier le Dannois, apres qu'il eut prins congé de Charlemagne, monta sur mer pour aller prendre possession de son royaume d'Angleterre (redacció propera a P).

XXXIII = fol. 81r; sagnat. Text: Comment Ogier le Dannois roy d'Angleterre, apres qu'il eut baillé le gouvernement du dict royaume a Berard, fut assailly en ung bois de cent hommes d'armes. Et comment Gaultier son neveu vint a la rescousse et lui sauva la vie; puis passerent outre mer et s'en allerent en Dannemarche.

18. Entengui's Reims (ciutat a l'actual departament del Marne).

19. Manca l'article que acompanyi el substantiu *ange*.

XXXIV = fol. 86r; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comme Gaultier, le nepveu d'Ogier le Dannois, desconfit en champ de bataille Berard de Bruyt, lequel avoit voulu faire mourir Ogier le Dannois roy d'Angleterre en trahison.

XXXV = fol. 87r; sense marques especials; seguit d'un gravat. Text: Comment Ogier le Dannois par le commandement de Dieu se partit de Dannemarche pour aller en Acre pour se combatre avec Justamon et, incontinent qu'il fust en Acre, ne trouva nully qui loitger le vouldist (redacció propera a X).

XXXVI = fol. 88v; sense marques especials. Text: Come Ogier saillit hors de la ville d'Acre et il desconfit en champ de bataille le roy Cormorant et les payens qui en sa compaignie estoient. Et delivra les .XV. moines que les payens emmenoyent lyez (redacció propera a PWXYZ).

XXXVII = fol. 91r; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comment Ogier saillit de Acre pour combatre le grant Justamon et comme il le vainquit en champ de bataille devant Acre. Et comment le roy Jehan d'Acre fut occis en la bataille et Ogier fut esleu roy.

XXXVIII = fol. 94v; sense marques especials; fi de foli. Text: Comment le roy Ogier print congé de ses nobles citoyens et s'en alla oultre mer pour visiter le Saint Sepulchre de Nostre Seigneur [en Iherusalem]²⁰ et comment il fut mené par la tempeste devant Babilone.

XXXIX = fol. 100v; sagnat. Text: Comment Ogier le Dannois vainquit Lengoulaffre vaillamment en champ de bataille devant la cité de Babilone. Et l'emmena prisonnier dedens la ville en la maison du souldan Noradin, lequel le mist en prison dedens la tour de Babel comme le plus grant de ses ennemis (redacció propera a XZ).

XL = fol. 104r; amb una línia en blanc darrera la rúbrica. Text: Comme Ogier print le roy Moysant et l'emmena prisonnier dedens Babilone, la ou le souldan Noradin fist retenir prisonnier Ogier avecques le roy Moysant.

XLI = fol. 107r; sense marques especials; no arriba a haver-hi una línia en blanc posterior però sí una petita separació. Text: Comment Lengoulaffre, apres ce que le roy Carahu eut entrepris la bataille contre Lengoulaffre, il passa la mer pour amener Gaultier, le nepveu Ogier, et grande compaignie de françois (redacció més propera a XZ).

XLII = fol. 108v; línia en blanc anterior i posterior a la rúbrica. Text: Comment Guion de Dannemarche se mist sur mer et habandonna son pays pour aller en Acre pour aller veoir se Ogier y estoit, et comme les templiers le vendirent au roy Murgalant, roy de Iherusalem (redacció propera a WXYZ).

XLIII = fol. 110v; sense marques especials. Text: Comme Charlot machina une grande trahison contre Gaultier par le conseil du duc de Normandie et per Rohard, lequel fut vaincu en champ de bataille par ledit Gaultier (redacció propera a WXYZ).

XLIV = fol. 115r; sense marques especials. Text: Comment l'ost des françois se partit pour aler oultre mer pour secourir Ogier qui estoit en prison en la tour Babel, et semblablement Girard de Roussillon avec cent crestiens, et aussi le duc Guyon de Dannemarche, le frere d'Ogier, qui estoit dedens Iherusalem en prison.

20. Fragment malmès per insectes bibliòfags.

XLV = fol. 117v; línia en blanc abans i després de la rúbrica. Fragment bastant mal-mès per galeries d'insectes. Text: Comment Gaultier et [Cara]heu au[ec] l'ost des fr[ançois] [partir]ent d'Acre pour aller devant la [cité] de Iherusalem et comment Gaultier fut amoureux de la belle Clarice, fille du roy Moysant. (redacció propera a WXYZ).

XLVI = fol. 123r; sense marques especials. Text: Comment Gaultier se partit de Iherusalem, la ou secrettement avoit eu la congnoissance de Clarice au moyen de Marcissus, et comme l'ost de Murgalant saillit sus les françoys, lequel fut villainement rechassé dedens la cité (redacció propera a WXYZ).

XLVII = fol. 125r; sense marques especials; seguit d'un gravat. Text: Comme le vaillant chevalier Ogier²¹ print bataille contre le duc Guyon de Dannemarche, son pere, et comment il fut desconfit parquoy ilz gagnerent ladicté cité et occirent tous les payens de dedens; puis fist baptiser la dame Clarice et l'espousa dedens la cité de Iherusalem ou fut faict tres grant triumphe et tres grande solemnité (redacció propera a APJ i, sobretot, X).

XLVIII = fol. 127v; sense marques especials. Text: Comment, après le champ de bataille du duc Guyon et de son filz Gaultier avec l'ost des cretiens, fut prise la cité de Iherusalem et tué le roy Murgalant ensemble tous les payens (la redacció *fut prise* es divergent, i superior, de la de WXYZ, que ofereixen *ont prinse*; AJP introdueixen un subjecte per *ont prinse*, subjecte que s'ha perdut en la redacció de WXYZ, cosa que provoca un anacolut).

XLIX = fol. 130v; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comme Caraheu et Lengoulafre firent champ de bataille devant la cité de Babilone et comme Gaultier le Dannois et le roy Florion prindrent le souldan Noradin (la rúbrica omet una sèrie de detalls si es compara amb el text que presenten AJPWXYZ).

[] = fol. 134r; sense marques especials; fi de pàgina; segueix un gravat al verso. Text: Comment Noradin, souldan de Babilone, manda son frere Brancquemont pour venir a son secours a l'encontre des cretiens (redacció propera a X).

L = fol. 135v; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comme Gaultier le Dannois vainquit en champ de bataille Brancquemont, le frere du souldan Noradin, et comme les cretiens entrerent dedans la cité de Babilone et firent Gaultier roy de Babilone (redacció propera a XZ).

LI = fol. 137v; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comment Ogier et le roy Caraheu se partirent de Babilone et commanderent a Dieu Gaultier qu'ilz laisserent roy de Iherusalem et de Babilone; et s'en cuydoient retourner en Inde la majour comme la tempeste les departit; puis s'en alla l'ung bateau d'une part et l'autre d'autre (redacció propera a AJPXZ).

LII = fol. 142v; sagnat. Text: Comment, durant le temps que Ogier le Dannois fut en Faerie, la cyté de Iherusalem fut conquise par les payens, et Babilone aussi semblablement; et comment Gaultier le Dannois ensemble sa dame Clarice et ses deulx beaulx enfans se sauverent en ung bateau et s'en allerent en France.

LIII = fol. 144r; una línia en blanc darrera la rúbrica. Text: Comment Gaultier en-

21. Visiblement és un error. Hauria de dir *Gaultier*. Aquest error no és compartit per cap altre dels impresos analitzats.

semble sa femme, la dame Clarice, et leurs deux beaulx enfans se retournerent en France apres la perte de Babilone (absent a WY).

LIV = manca. Manca també en PXZ.

LV = fol. 152v; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comment la dame de Senlis fist assaillir Ogier par trente chevaliers pour avoir l'anneau que Morgue lui avoit donné et comment il les vainquist.

LVI = fol. 153v; sense marques especials; en una columna estretíssima, d'1 cm, a l'esquerra del gravat. Text: Comment le roy de France saillit pour faire la bataille contre les payens; et comment les françois furent desconfitz; et grant multitude de chevaliers crestiens qui²² furent pris prisonniers qui furent delivrez par Ogier.

LVII = fol. 158r; una línia en blanc posterior a la rúbrica. Text: Comment Ogier commença la bataille contre le roy Florion et l'admiral et comme, à l'aide de Dieu et de son cheval Papillon, il delivra France de toute la maudite gent payenne (redacció propera a WXYZ).

[] = fol. 160r; sense marques especials; segueix un gravat. Text: Comment le roy, après sa triumphe, fist crier a son de trompe que chascun fust prest dedens trois jours pour s'en aller come victorieux en sa ville de Paris. Et come il fut receu honorablement (redacció propera a XZ i, en menor grau, a P).

Observem que, quan hi ha divergències, la redacció del nostre exemplar s'acosta en bastants casos a la de XZ i particularment a la d'X. També, en prou ocasions, a P.²³ Caldria fer una col·lació dels textos complets per poder extreure conclusions sobre la relació exacta entre aquests impresos; en tot cas, el que presentem avui és amb seguretat ben anterior a Z i possiblement també a X. La data de P no és coneguda amb exactitud i podria ser gairebé contemporani de l'exemplar de la BUB (Dompierre 2015: 24).

3.3. EXEMPLAR DE LA BUB

L'exemplar de la BUB presentava nombrosos forats d'insectes bibliòfags que van atacar el llibre i hi van fer galeries. Va ser restaurat el juliol de 2001; s'han perdut petits fragments de text, si bé, per sort, la majoria no són de més d'una o dues lletres; així, la restitució del text no ofereix grans dificultats. Potser en el moment d'aquesta restauració, però en tot cas posteriorment a la foliació, s'han enquadernat erròniament una sèrie de folis que actualment es presenten en la seqüència 78-80-82-79-81-83. Fou enquadernat en pell marró en la restauració de 2001.

En els folis 1r, 26r, 27r i 162v hi ha segells de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Al foli 14vb, s'hi ha subratllat un fragment de les 7 línies inicials de la columna; al 24rb, s'hi ha subratllat un fragment de tres línies.

En el full de guarda anterior hi ha anotacions del segle XVI d'antics propietaris («Doctor Gonçalo Peres de Córdoba y Villaroel»; «El licenciado Bovadilla»; «Durango» [?]) i altres anotacions cancel·lades. El full de guarda posterior és un paper reaprofitat amb

22. Pronom relatiu sobrer, també present a XZ. El següent *qui* és substituït per *lesquelz* a WYXZ.

23. Com assenyala Dompierre (2015: 80), WXYZ són més propers a P que no pas a AJ.

anotacions manuscrites en francès en lletra cursiva de finals del segle xv o del xvi. En els fulls de guarda hi ha signatures antigues. No es coneix la procedència d'aquest imprès abans d'entrar a la BUB, ni se sap en quin moment exacte hi va entrar.

En el *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español*, només hi consten dues edicions antigues d'*Ogier le Danois*: el nostre exemplar i el de la BNC (Lió: Benoît Rigaut, 1579). L'exemplar de la BNC forma part de la col·lecció Bonsoms-Chacón i hi degué entrar el 1948 a la mort de Mercedes Chacón, vídua del bibliòfil Isidre Bonsoms i Sicart, amb la donació de la seva col·lecció. En canvi, el camí que seguí la nostra edició fins a la BUB hagué de ser un altre i queda com una qüestió irresolta.

Tot i no ser d'una factura de gran qualitat, l'imprès d'*Ogier le Danois* de 1516 té l'interès indubtable de la seva antiguitat entre els impresos d'aquesta obra i el seu caràcter d'únic exemplar conservat i, fins ara, no descrit ni repertoriat.

BIBLIOGRAFIA

- ARLIMA = *Archives de Littérature du Moyen Âge* <<https://www.arlima.net/>>. [Consulta: el 2 de maig de 2018].
- BECHTEL, Guy (2010): *Catalogue des gothiques français (1476-1560)*. París: Giraud-Badin.
- Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español* <<http://catalogos.mecd.es/CCPB/ccpbopac/>>. [Consulta: el 2 de maig de 2018].
- DMF = *Dictionnaire du Moyen Français*, version 2015 (DMF 2015). ATILF - CNRS / Université de Lorraine. <<http://www.atilf.fr/dmf>> [Consulta: el 2 de maig de 2018].
- DOMPIERRE, Aurélie (2015): *Édition et étude littéraire de la version française en prose de la légende d'Ogier le Danois conservée dans les trois premiers imprimés : Lyon, Jean de Vingle (1496) ; Paris, (pour) Antoine Vérard (s.d.) ; Paris, Le Petit Laurens (s.d.)*. Strasbourg: Université de Strasbourg [tesi doctoral accessible en línia: <<http://www.theses.fr/2015STRAC029>>].
- EUSEBI, Mario (1963): *La chevalerie d'Ogier de Danemarque*. Milà: Cisalpino.
- Gdf Complément = Godefroy, Frédéric (1888): *Dictionnaire de la langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*. París: Slatkine.
- MOREAU, Brigitte (1972-2004): *Inventaire chronologique des éditions parisiennes du XVIIe siècle*, par Brigitte Moreau d'après les manuscrits de Philippe Renouard. [París]: Service des travaux historiques de la ville de Paris.
- OTT, Muriel (ed.) (2013): *La chevalerie Ogier. Tome 1: Enfances*. París: Champion (Classiques Français du Moyen Âge).
- REAL, Elena (2002): *Épica medieval francesa*. Madrid: Síntesis.
- RQUIER, Martí de (2009): *Los cantares de gesta franceses*. Madrid: Gredos.
- TLFi = *Trésor de la Langue Française informatisé* <<http://www.atilf.fr/tlfi>>.
- USTC = *Universal Short Title Catalogue* <<https://www.ustc.ac.uk/index.php>>. [Consulta: el 2 de maig de 2018].